

curso máis frecuente? Só nos titulares de prensa? Só na prensa gratuíta? Só en *De Luns a Venres*? Unicamente novas investigacións baseadas en novos corpora poderán dar resposta a esas preguntas, pero independentemente do alcance das conclusións, o que demostra este traballo é a posibilidade de sistematizar o que só aparentemente é unha maraña de mecanismos diferentes entre si. Isto é posible grazas a unha análise minuciosa, rigorosa e exhaustiva, como a que se encontra neste libro, que ten a virtude, ademais, de ser a primeira monografía sobre os xogos de palabras en galego. Trátase, pois, dunha referencia obrigada para quen queira achegarse a este campo de estudo e dun esteo imprescindible para o que desexe poñer orde neste mundo rico e complexo, pero susceptible de sistematización, como se comproba constantemente no libro.

Quen se achega a esta obra, de lectura doada e amena, contaxiarase ademais da paixón do autor polos xogos de palabras que zumega polas súas páxinas.² Convido pois ao lector interesado a deixarse levar por este libro onde o xornalismo e a lingüística se dan a man e nos acompañan nunha viaxe polos mecanismos da creatividade.

Referencias bibliográficas

- CAJARAVILLE ARAÚJO, Héctor (2012): *O palabrego*. Bandeira / Pontevedra: Xonix Records.
 CAJARAVILLE ARAÚJO, Héctor (2015): *De remate*. Vigo: Xerais.
 CAJARAVILLE ARAÚJO, Héctor (2016): *Quen dá a quenda?* Vigo: Xerais.
 NAVAZA, Gonzalo (1999): *Elucidario*. Vigo: Xerais.
 PÉREZ CAPELO, Carolina (2015): *Toponimia e variación dialectal en galego: os topónimos rematados en -oa, -oá, -úa, -uá*. Santiago de Compostela: Universidade de Santiago de Compostela (Colección Limiar, 1).

María ÁLVAREZ DE LA GRANJA
 Instituto da Lingua Galega
 Universidade de Santiago de Compostela

- CAMPS I ARBÓS, Josep / VENY-MESQUIDA, Joan R. (2016): *Poètiques de viva veu. L'Arxiu Sonor de Poesia de Joan Colomines i Puig*. Lleida: Universitat de Lleida / Càtedra Marius Torres / Pagès editors (Meridians, 2), 214 p.

I

Quan en el número 34 d'*Estudis Romànics*, any 2012, publicàrem la necrològica de Joan Colomines i Puig assenyalàrem els quatre possibles camins d'accés i coneixement de la seva obra. Camins que no eren altres que els gèneres que practicà: el teatre, la crítica, la poesia i el memorialisme. Una àmplia activitat que abraça camps diversos i que són un clar testimoni amb la literatura i cultura del país i amb el mateix país a través de la seva literatura i cultura. Les parts d'un tot que sempre lliga.

Colomines tingué la possibilitat i l'encert de recollir amb llibres unitaris tota la seva activitat. Així l'any 1974 publicava *Teatre. 1964-1974* (Edicions 62), el 1979, *La poesia, un combat per Catalunya* (PAM), que recollia la seva crítica, i el 1986, *Autoretrat* (Proa), que reunia la seva poesia. Diversos són els títols memorialístics, però el central és, sens dubte, *El compromís de viure. Apunts de memòria* (1999), amb el qual va guanyar el III Premi Ramon Trías Fargas del mateix any. És un títol que defineix

2. Quen teña lido as creacións literarias do autor, *De remate* e *Quen dá a quenda?*, ademais de *O palabrego* ao que xa aludimos, saberá que esta paixón vai máis alá da teoría e ten unha vertente práctica, que pode comprobarse xa nos títulos das obras (*De remate* presenta as creacións dun xornalista cunha enfermidade terminal).

tota la seva obra perquè el valor de compromís és centre i motor de tota la seva acció. Una acció que és i vol ser política a través de la cultura, la paraula i la creació literària. A la primera pàgina del seu llibre de crítica, *La poesia, un combat per Catalunya*, ja diu la frase-sentència que orientà el seu treball cívic i intel·lectual: «Per a mi, servir la poesia ha estat servir Catalunya.»

En tota obra, però, hi ha una emergència i una part oculta. La primera, part visible i publicada, correspon als llibres editats en vida que, en el cas de Colomines, corresponen als que hem esmentat. La part oculta és un secret que acompanya l'autor i que a vegades transcendeix i d'altres no. I sovint no ho fa per desinterès, desconeixement o escassa —per les moltes dificultats que comporta— tradició de recerca que fa que molts arxius estiguin encara per obrir i investigar. Saber que Joan Colomines va deixar prop de dos-cents quaranta arxivadors plens de documentació a l'Arxiu Nacional de Catalunya és una invitació a la reflexió. Justament a la que acabem de fer perquè és del tot lògic imaginar la gran quantitat d'informació, de tot tipus, que hi ha o hi pot haver en aquests arxius. Una documentació que, també amb tota lògica, explicarà l'obra, contextualitzarà una etapa i obrirà (o pot obrir) línies de recerca desconegudes o del tot imprevisibles.

Capbussar-se en aquest eventual secret a la recerca d'aquestes parts o raons ocultes que amaga el treball de Joan Colomines és el que fa cinc anys varen emprendre Josep Camps i Arbós i Joan R. Veny-Mesquida. És un treball que a través de la Càtedra Màrius Torres ha anat fent camí en la digitalització del fons Colomines i en l'estudi del seu contingut. Fins ara els avenços aconseguits els podem conèixer, seguir i llegir a través del portal de la CMT (Càtedra Màrius Torres), mentre que ara tenim un nou complement en una edició en paper d'una part important d'aquest material, amb les particularitats que assenyalem. En tot cas i abans d'entrar en qualsevol reflexió o anàlisi, la principal síntesi i conclusió a què podem arribar d'aquest doble treball i publicació —en xarxa i paper— és la confirmació de tot el que era possible d'intuir, quant a feina feta, a través de les mateixes declaracions de l'autor en textos diversos o de les que recull a les seves memòries *El compromís de viure*. Sobretot a l'apartat III, «El meu compromís cultural», on deixa dites moltes de les coses que ara Camps/Veny-Mesquida documenten amb exactitud tant per la informació que ells aporten com per la publicació dels textos que Colomines havia escrit i comentat. De tot aquest material surt la imatge completa de Joan Colomines que, a més de dramaturg, poeta, crític i memorialista, esdevé un dels activistes més prolífics, determinants i constants d'una etapa fosca, de retrobament i reorganització, com representà la dècada de finals dels cinquanta, els anys seixanta i bona part dels setanta. Darrere de molts dels esdeveniments que avui formen part de la història escrita i col·lectiva d'aquells anys hi ha la petja, aleshores molt anònima, avui justament força més reconeguda, de Joan Colomines. *Poètiques de viva veu* de Camps/Veny-Mesquida és un testimoni clar i clarificador de tot aquest itinerari. Això és el que podem celebrar amb el llibre publicat i amb el no menys important treball de la Càtedra Màrius Torres, que té un portal d'obligada referència i coneixement en els estudis literaris d'avui. El seu fons, per la riquesa que conforma, és cabdal i imprescindible.

II

L'eix central de *Poètiques de viva veu* és la publicació de les presentacions de l'obra de poetes i d'autors que el mateix Joan Colomines escriví i llegí a casa seva en les trobades i recitals poètics que, entre el 1959 i el 1962, es feren sota el nom comú de «Barbrolles poètiques». L'altre, i més important, són les 39 «Poètiques» que ens han arribat dels 75 enregistraments que es varen fer i dels quals se n'han conservat 55. D'aquestes 39 poètiques escrites pels poetes, 38 quedaren enregistrades —l'altre document és en paper— en «L'Arxiu Sonor de Poesia» que ell promogué. Per tant, són unes reflexions i anotacions crítiques de Colomines sobre l'obra de diversos poetes i una definició estètica a través d'un poètica personals, les quals constitueixen el millor testimoni i aportació del llibre. Testimoni que es completa amb un breu text sobre les Edicions Orals de *Poemes*, i uns Apèndixs i Annexos que presenten escrits de Joan Colomines explicant aquesta aventura d'acció a favor de la poesia i els poetes d'aquests inicis dels anys seixanta. Josep Camps i Joan R. Veny-Mesquida, en una llarga introducció,

fan el seguiment, analitzen i fixen les característiques i el procés seguit. L'ordre expositiu i l'estructura del llibre segueix el mateix ordre que marca la pàgina web de la CMT a l'apartat Fonoteca prioritant la importància de les poètiques (anys 1961-1964), que també es converteixen en el primer capítol del llibre, per sobre de les presentacions a les sessions de les «Barbolls poètiques», que, tot i ser cronològicament anteriors (anys 1959-1962) i atesa la relativa menor importància per la seva circumstancialitat temporal, es configuren com el segon capítol del llibre.

Tenir-ho i llegir-ho en paper és un pas més per introduir-nos de manera directa en accions que pertanyen a la clandestinitat política i cultural d'aquells anys. No podem oblidar que les trobades a casa de Joan Colomines (en el cas de la sessió dedicada a Espriu amb més de setanta persones) eren clandestines. Hi havia una voluntat d'enllaç i retrobament, de coneixença i reconeixença per estimular una continuïtat i un treball compartit en una situació de desert cultural. Però aquesta lectura només pot ser una part de la descoberta. L'altra ens aconsella anar a la Fonoteca de la CMT (Càtedra Marius Torres) perquè allà trobarem la veu dels poetes llegint les poètiques o recitant els seus versos. Aquest era el propòsit que movia Colomines, segurament descobrint els nous avenços tècnics que, en aquells anys, permetien recollir els testimonis «de viva veu» dels poetes del moment. Per tant, *Poètiques de viva veu* i la Fonoteca de la CMT són complementàries. La Fonoteca de la CMT també ens presenta i enllaça amb projectes paral·lels i anteriors a la iniciativa de Colomines, com els enregistraments iniciats l'any 1942 per la Fundació Hispànica de la Biblioteca de Washington, que recull la veu de 14 poetes catalans del més alt relleu. O projectes més propers i que encara estan en la memòria dels que aleshores érem joves, com foren les gravacions d'Edigsa i Vergara amb veus dels poetes. Els que no els coneixíem sentíem per primer cop la veu dels poetes recitant els seus poemes. Era donar relleu a la tradició oral de la poesia. La càtedra Màrius Torres ha actualitzat el projecte i l'ha ampliat amb noves lectures literàries i poètiques que, sota el nom «De veu en veu», recullen la veu de 33 escriptors contemporanis. Tot aquest material aplegat en un sol portal mostra i ofereix un arxiu sonor únic i de gran valor.

Ara amb l'edició del llibre podem llegir atentament aquestes poètiques i conèixer el posicionament dels poetes. Però si anem a la Fonoteca de la CMT podrem sentir la veu de Brossa, Carner, Espriu, Foix, Garcés, Manent, Palau i Fabre, Pere Quart, Joan Teixidor o Marià Villangómez, entre molts d'altres, explicant-se ells mateixos a través de les seves poètiques. I encara més, Brossa llegint «Oda a la poesia»; Carner, «Cant d'una presència»; Espriu, «Assaig de càntic en el temple»; Foix, «És quan dormo que hi veig clar»; Garcés, «Cançó amorosa»; Manent, «La tomba de Rilke»; Palau i Fabre, «La sabata»; Pere Quart, «La croada», o Teixidor, «La seva mort», entre molts d'altres poemes que també llegeixen, així com les poètiques i els poemes llegits per altres poetes que aquí no assenyalen. Per tot, com dèiem, el llibre i la fonoteca de la CMT són un complement que posa de relleu el treball ocult i persistent que Joan Colomines va protagonitzar en aquells anys de foscor en què calia establir les bases de tantes coses. Colomines sabia (i volia) treballar pel futur i va emprendre aquest treball de testimoniament de l'estat de la poesia d'una època que, en bona part, no transcendia ni podia transcendir a la llum pública.

De les trenta-quatre sessions de «Barbolls poètiques», trobades fetes entre el 15 de maig de 1959 i el 2 de juny de 1962, Colomines participà directament, presentant l'obra i els poetes, en catorze. Amb noms com Carner, Sagarra, López-Picó, Blai Bonet o Palau i Fabre. Però cal remarcar, com a molt important, l'obertura cap als joves. En aquesta voluntat de ser testimoni i de lligar passat i present, la presència de nous i joves poetes, de poetes universitaris, fou important. Hi són presents, hi participen i Colomines els presenta a la sessió VIII (p. 112-114), sessió IX (p. 115-119), sessió XX (p. 132-134) i sessió XXX (p. 148-153). I fins i tot presenta poetes i narradors inèdits a la sessió XXXI (p. 154-156), que assenyalen la continuïtat i un estat d'època que també quedarà reflectit, de manera clarificadora, a les poètiques. El treball dels editors, amb les notes a peu de pàgina, contextualitza autors i obres.

III

Pensem, però, des d'una perspectiva d'història literària, més enllà de la sociologia literària —la lluita per reconstruir una tradició poètica i l'acció clandestina—, que allò més important que el llibre

aporta són les 39 poètiques que recull i publica. No tant per la homogeneïtat sinó, justament, per tot el contrari: per la seva heterogeneïtat, la qual cosa obliga a trobar les raons ocultes que vehiculen els textos per tal d'arribar a una possible interpretació i a línies de força. De fet, el paral·lelisme amb la poesia castellana del moment no seria sobrer ni forassenyat. En el trànsit dels cinquanta als seixanta el debat conceptual i estètic a la poesia castellana confrontà com a valors i principis quasi antagònics establir i defensar si la poesia era més comunicació o coneixement. Darrera de «comunicació» s'amagaven els principis del realisme històric i, per tant, una poesia que mira més fora del jo. Mentre que «coneixement» era el contrari, era la mirada interior i personal que permetia el coneixement i la reflexió sobre l'esfera del jo. La creació i la poesia com un camí d'autoconeixement i recerca del subjecte.

En les 39 poètiques, les dues línies hi són presents. En aquest sentit, la línia de la comunicació és important i molt clarificadora perquè es manifesta en la poesia dels poetes joves i universitaris: la revolta (M. Bauçà, p. 61-62; M. Pedroló, p. 83-84), el compromís (I. Molas, p. 81; E. Torres, p. 92; F. Vallverdú, p. 94-95), que són l'embrió del que serà la poesia realista catalana en aquests anys. Però també Pere Quart, p. 84-86, o Josep Vergés, p. 95. En aquest sentit, la publicació d'aquestes poètiques permet rastrear la reflexió i construcció d'una estètica que està en un punt d'emergència i que es manifestarà, també i entre d'altres espais, a la revista *Poemes*, darrera la qual, novament, hi ha la figura de Joan Colomines. Si darrere el concepte de «comunicació» hi ha els valors de «compromís» i «revolta», darrera les poètiques que podríem relacionar amb «coneixement» retrobem les constants històriques del gènere de la poesia que tant manifesta i defensa el nervi de la intuïció (J. Agelet, p. 59-60), la via d'autoconeixement (J. Argenté, p. 60; Palau i Fabre, p. 82-83; Teixidor, p. 89-90), la necessitat expressiva (J. Carner, p. 67-69), la impossibilitat d'una poètica (J. Brossa, p. 65; C. Maluquer, p. 77-78), la inefabilitat de la poesia (M. Bertran i Oriola, p. 62; Ll. Valeri, p. 93-94; J. B. Xuriguera, p. 98-99), l'afirmació de vida (J. Carbó, p. 65-66; T. Garcés, p. 75; A. Sala-Cornadó, p. 88; J. Triadú, p. 93; M. Villangómez, p. 96-97), l'afirmació nacional (J. Colomines, p. 71; R. Xuriguera, p. 97-98), l'afirmació i l'exhauriment vitals (S. Espriu, p. 73); la investigació expressiva i estilística (J. V. Foix, p. 74; E. Massó, p. 79-80) o la poesia mística, religiosa i de recerca d'absolut (J. Llacuna, p. 75-76; M. Manent, p. 78-79; P. Ribot, p. 86-87). Són, aquestes manifestacions, idees dominants amb matisos complementaris i entrecreuat. El darrer terme, el misteri, la inefabilitat, l'autoconeixement, la llibertat, així com també el necessari control i mesura de la forma i la musicalitat expressiva. Unes poètiques, doncs, en què, treta la proximitat d'assumir un compromís social (per a qui s'escriu?) que apropa i relaciona les veus dels més joves, mostren unes altres veus que assenyalen i deixen oberts els camins de la diferència que configuren un mapa poètic general.

No era altre el projecte que va moure Joan Colomines en el seu treball d'activista i dinamitzador cultural, que en el camp poètic, als inicis, optava per un obert eclecticisme. Tot i que és cert que en la carta a Blai Bonet qüestionava el concepte de «poesia social», tampoc no és menys cert que a la revista *Poemes* (1963-1964) el realisme, com a poesia que emergia, va anar adquirint progressivament una presència rellevant, i que els seus textos poètics i crítics delaten la seva aproximació al realisme. Bé podem dir, com a conclusió, que Joan Colomines més que home d'estètica era home de gènere, és a dir, a favor de la poesia catalana amb totes les seves veus, que és el que millor el legitima i li permet dir, com ja hem esmentat anteriorment, que «Per a mi, servir la poesia ha estat servir Catalunya».

Àlex BROCH

CASANOVA, Eugeni (2016): *Els gitanos catalans de França. Llengua, cultura i itineraris de la gran diàspora*. Lleida / Barcelona: Pagès Editors / Càtedra UNESCO de Diversitat Lingüística i Cultural, 674 p.

El 22 de novembre de 1836, George Borrow, un missioner anglès de la Societat Bíblica, apassionat dels gitanos i la seva parla, va desembarcar a Cadis a la fi d'un accidentat viatge en vaixell des d'Angla-